

Sárospatak – művészet – oktatás

Rácz István levele, 1975.

I. Bevezető

„Ha Patakon maradhattam volna, akkor nem futok be «karriert», a nevem nem díszít jó harminc kötet könyvet, nem vagyok «európai hírű» (ott egye meg a fene az egész hírességet!) csak névtelen várkapitány. De ha azt a programot, amivel Patakra költöztem, megvalósíthattam volna, azért ma is odaadnám az egész európai hírességet.”¹ Az Európa-szerte ismert és elismert fotóművész, műfordító Rácz István (1908–1998) sorai pályájának, amely az idézett levélrészlet keletkezése után még évtizedeken át folytatódhatott, önnön értékelése, amelyből azonnal érezzük Sárospatak iránti szeretetét, elkötelezettségét.

A kalandos sorsú művész a pataki érettségi után a budapesti egyetemen szerzett tanári oklevelet, de mivel fiatalon a kommunista mozgalomhoz csatlakozott, a harmincas években börtönre, majd fegyházbüntetésre ítélték. Ez elől előbb Csehszlovákiába, majd 1939 elején Finnországba emigrált. Szinte a kezdet kezdetétől botcsinálta fotósként fényképezéssel kereste kenyerét. Művészi érzéke, megfigyelőképessége és hatalmas háttérműveltsége segítségével azonban évek hosszú sora alatt iskolát teremtett: Finnországban ma is a művészettörténeti és műtárgyfotózás megeremlítőjeként tisztelik.

Élete során többször is megisméltődtek olyan helyzetek, amelyek következtében mindannyiszor mindenét hátrahagyva mennie kellett és másutt újrakezdeni mindazt, amit addig már felépített. Finnországban szemtanúként élte át a szovjet–finn háború kitörését, az események hatására korábbi nézeteivel szembefordulva a második világháborúban önkéntesként harcolt a finnek oldalán. Alakulatával bejárta a Karjalai-földszorost és a kelet-karjalai hadműveleti területeket. A hadszíntéren is mindvégig fotózott, képeit a hírügynökségek, napilapok vették meg, de egy jelentős anyag éppen Patakra hazahozva és elrejtve vészelte át a vészterhes évtizedeket. 1943-ben tért haza finn feleségével, több kitérő után a pataki vár „ura”, a népfőiskola, illetve a Szabadművelődési Akadémia, a Művészetthon és a Múzeum vezetője-szervezője lett, 1945 és 1950 között. Egyik napról a másikra politikai okokból menesztették, a háttérben korábbi, Rajk Lászlóhoz fűződő ismeretsége állt. Fenti önvallomásából jól érezhető, hogy ez a finnországi tapasztalatait is hasznosító munkakör volt számára az igazán inspiráló; kényszerű távozása egész életére kitörölhetetlen nyomot hagyott benne.

Több viszontagságos év után, felesége megrendült egészségére hivatkozva 1956 karácsonyán kivándorló útlevelel utaztak vissza Finnországba, ahol fotóművészi pályája egyenesen ívelt fölfelé. 1961 végén egy szovjet–finn jegyzékváltás miatt, félve attól, hogy Finnország esetleg kiadja a szovjeteknek katonai múltja miatt, néhány nap leforgása alatt

Svájcba költöztek, ahol Európa leghíresebb múzeumainak anyagait kutatva folytatta művészeti albumainak összeállítását, megjelentetését. Finnországba 1968-ban tértek csak haza.²

Lassanként neve itthon is ismertté vált: *Kalevala* fordítását, amelyet maga-fotózta, régészeti ásatásokból előkerült mives tárgyak képeivel illusztrált, az Európa Könyvkiadó 1980-ban jelentette meg. *A finnugor népek művészete* című kötetének magyar változata 1978-ban a Corvinánál látott napvilágot.

Rácz Istvánt baráti szálak fűzték többek között a Harsányi és Újszászy családhoz, Lázár Istvánhoz. A velük folytatott magánlevelezés azonban egy szinten túl nem is magánlevelek gyűjteménye, hanem közérdekű forrás, dokumentum. Aggódva, szívéen viselve a város és a régió sorsát, Rácz István, amíg romló látása engedte, folyamatosan tájékozódott arról, mi történik szeretett városában. De nem csupán információt cserélt barátaival, hanem javaslatokat is tett, ahogyan ezt most közzétett levele ékesen bizonyítja. Az 1970-es évek végén kereste a lehetőségét, miként telepíthetné Sárospatakra az addigra Finnországban és a nemzetközi zenei életben is ismert Szilvay Géza hegedű- és Szilvay Csaba csellóművészt.³

Sárospatak művészeti centrummá fejlesztéséről írott levele prófécia, gondoljunk csak a Crescendo Nyári Akadémiára, a Zempléni Fesztiválra, a szabadtéri színpadra, a város mai művészeti intézményeire és rendezvényeire.

II. A levél

„Kedves (Újszászy) Kálmán!⁴

Kedves (Rácz) Gyurka!

Kedves (Lázár) István!

Ezt a levelet, mint a megszólításból is látjátok, három példányban hármótoknak írom. Tudom, amit javaslok, aligha fog megvalósulni – de azt is tudom: a javaslatom amúgy reális, célszerű, hasznos lenne. A hármas címzésből előre sejthetitek: Patakról van szó. Patak örvendetesen fejlődött – de még mindig nagyon messze van attól, hogy valójában azzá váljon, ami lehetne: Európa-hírű, sokoldalú kulturális-művészeti központtá.

Bevezetőben azt is elmondom: miért gomolyognak bennem ezek a gondolatok. Alapja két tapasztalat: az egyik azok az évek, amikor mint várkapitány működtem Patakon. Akkor láttam: milyen roppantul hasznos volt, hogy a Vár művészotthonában egyidejűleg láthatunk vendégül írókat, muzsikusokat, festőket, szobrászokat. Író – művészek – muzsikusok: egyébként egymástól függetlenül dolgoznak, nem ismerik egymás problémáit, nem kaphatnak egymástól ösztönzést – Patakon akkor testközelben éltek egymás mellett s ez igen érdekes, inspiráló volt... amihez hozzájárult a történelmileg-művészileg inspiráló környezet is: a Vár.

Ha az az én pataki működésem ideje nem csupán pár kurta évig tart, hanem – olyan légkörben, amit mondjuk Kodály, Illyés, Veres Péter, Keresztury, Miháltz, Fónyi nevével jellemezhetnék – folytathatom, jobb lehetőségek, nagyobb anyagi támogatás, stb. mellett, talán sikerült volna valami egészen rendkívülit teremteni Magyarország számára.

A másik tapasztalatom az a kurta esztendő, amit a tarhosi zenei iskolában töltöttem. Ott láttam (s ez ma is élénken bennem él!), hogy milyen sokat jelent a művészi, adott eset-

ben: zenei képzés számára az olyan környezet, amely kizárja a zavaró hétköznapi momentumokat (zaj, forgalom, a selejtkultúra hatásai, a családi zűrök, stb.) és lehetővé teszi a növendékeknek, hogy remekszép környezetben teljes egyéniségükkel a feladatnak: a zenei képzésnek szentelhessek magukat. A művészi oktatásnak nem előfeltétele, hanem épp hátránya a város, nagyváros ezernyi behatása. Gulyás György koncepciója remek volt! Az egyetlen hátránya Tarhosnak: az elzártsága a művészet mégiscsak rokon ágazatai elől. Ezt én főként éreztem, hiszen Tarhoson többek között művészettörténetet is tanítottam – de semmiféle képtár, semmiféle művészileg-történelmileg jelentősebb épület, stb. nem volt a közelben. Jobb híján könyvek, albumok képanyagát kellett felhasználnom – de azoknak az élményszerű hatása roppant gyenge.⁵

Nos, térjünk hát a tárgyra. Patak – iskolaváros. Én ezt szívesen fogalmaznám másképp: a Bodrog-parti Athén legyen valóban a múzsák hajléka – de ne feledjük, a múzsák kilencen voltak. Hát, ha nem is mind a kilencnek, de minden esetre többnek adjunk hajlékot Patakon. Azaz remek lenne a következő program:

Zeneiskola – legalábbis konzervatóriumi fokon. De még okosabbnak tartanám, ha pl. a Zeneművészeti Főiskola telepítené ki valamelyik tagozatát Patakra. Szívem szerint a kórusképző – kamarazene ágazatokat látnám szívesen Patakon, azaz olyan fajtáját a muzsikálásnak, ami nem igényel nagy hangversenytermet, sokféle hangszert, stb. A középkori templom remek akusztikájával igen alkalmas „hangversenyterem” lenne... s általában ezeket az intézményeket szívesen telepíteném a Várnegyedbe. Gondolnék pl. a Várszélyi féle házra... persze innen messziről már nem tudom felmérni: mekkora annak a telke, kertje s a szomszéd épületekből mit lehetne még mellé venni. Ha lehet, a Kádár Kata utcai frontort nem zavarnám meg – az új épületeken a meglévő házak mögé, a kerteknek a Bábagödörrel párhuzamos szegélyére képelném. S ha egészen a sarokig – az a régi kat. iskolaépület szép és műemléknek nyilvánított ház – az egész házsor, vagy negyed már igazán elegendő területet adhatna ahhoz, hogy ott, a kertek végében, mondjuk, kétemeletes épületsort húzva megteremtsük a szükséges internátusi, stb. épületeket. Ennek még az az előnye is meglehetne, hogy – ha jól emlékszem: a szabadtéri színpadot Gyurka a Bábagödörbe tervezte – az is a közelben lenne, azaz a szabadtéri színpadon rögtön készen lenne a szabadtéri hangversenyek helye is. (De ha azt pl. a Várfal és a Bodrog közé eső lejtőre tervezitek: az is jó!)

De miért ne kerüljön Patakra a Színművészeti Főiskola egyik fiókintézete is? Tavaly a Főiskola vizsgaelőadásán Bornemissza „Magyar Elektróját” láttam. Mennyire Patakra való darab! Nos, ezeknek az iskolának programját, szervezetét nem ismerem. De hiszem azt: a modern élet egyre újabb feladatokat állít a „színeszet” elé: filmművészet, TV-stúdiók, dokumentáris filmek. stb. Ha nem pontosan „színeszket”, hanem pl. filmszínészeket, rendezőket telepítenénk Patakra? Az is remek lenne!

Aztán a képzőművészetek. Vagy egy képzőművészeti-iparművészeti technikumot – esetleg könyvművészeti-nyomdaipari, grafikai ágazatot! Ennek a gondolatnak technikai lehetőségeiről Takács Tamás tudna valószínűleg sokat mondani – aki ismeri, szereti Patakot is és tudna e tervről „pataki fejjel” gondolkozni.

A képzőművészeti főiskolák, azt hiszem, most is szerveznek „nyári festőtelepeket” – Szentendrén, stb. Vannak műteremházak, festőiskolák. Nos, Patak igen változatos környezetével, múltjával, jelenével, tájával, sokkal inspirálóbb környezet lehetne, mint pl. Szentendre!

És még egyszer szeretném hangsúlyozni azt: nem csak az egyiket, vagy a másikat, hanem lehetőleg hármát-négyet telepítsünk egy helyre. Akkor a kölcsönhatás intenzív, a növendékek használhatják egymás könyvtárát, színművészek együtt dolgozhatnak (színpadtervezés) a képzőművészekkel, a filmesekkel, rajzfilmesekkel, stb. de ugyanekkor a muzikusokkal is és vice versa! A különböző művésztanárok egymás közelében élve olyan légkört teremthetnek, ami páratlanul inspiráló!

És mint ahogy Tarhos is, de annak idején a pataki Művészotthon és Népegyetem is, nemcsak önmagának él és alkot, hanem élő kontaktusban van a város (és a több száz diák) közönségével: egy ilyen „kulturális komplexum” sugárzása kihatna nemcsak Patakra, hanem az egész országra, sőt nyári nemzetközi kórusversenyek, zenei fesztiválok, kisfilmes bemutatók, képzőművészeti hetek, kiállítások, révén Patak európai hírre tehetne szert. Erre nem Pataknak van szüksége – de Magyarországnak! Hiszen hogy külföldi példákat vegyek: a salzburgi ünnepi játékok, az orvietoi, donauschingeni, stb. zenei bemutatók, a montreux-i kisfilmfesztiválok, stb. mind vidéken zajlanak le. Itt Suomiban egyre nagyobb közkeveltségnek örvendenek a nyári szabadtéri képzőművészeti tárlatok. Ahol a szobrok valóban a szabadban állnak, a festmények pedig nagy üveggalitka atelier-kben láthatók – de ezek mind lakóteleptől messze, egy-egy festői tóparton állnak. Ilyen komplex rendezvény, mikor a Várkertben szoborkiállítás, a Vár udvarán kis kamaraegyüttesek hangversenye, megfelelő helyen színelőadás, mozi vetítés, stb. lenne – úgy vonzaná a népet, hogy nocsak! Külföldieket is – dollár valutával! (De főképp gondoljunk mégis saját népünk kultúrájára!)

Jaj, majd elfelejtetem: kerámiaművészet! No, ezt nem fejtegetem. Tudom, odahaza nyaranta sok helyen rendeznek zenei ünnepeket – pl. Kismartonban. De egyfelől: azt oda Pestről viszik le – nem Kismarton csinálja. Másrészt: lezajlik a hangverseny – és utána mehet mindenki haza. Harmadszor: ott csak egy hangversenyt kapnak – Patakon mellé ott van a Vár, a Vármúzeum, a Nagykönyvtár, stb. stb.

De mint mondám: elsősorban nem Patak – hangversenyváros, hanem Patak – iskolaváros az elgondolásom lényege. Azaz egy sor újabb – de művészeti jellegű s nem technikai – iskolafajtát kellene Patakra telepíteni. Az egyiknek elhelyezését már megírtam: a Várnegyedben. Ott is lehetne, esetleg a Vár és a kat. plébánia közti részen, még új épületeket is emelni. A másik telekkomplexum lenne: a küldöttségi szállás és a ref. templom közötti kertek s telkek sora. Tehát közel az Alma Materhez – de mégis úgy, hogy ezek az új iskolaépületek, internátusok stb. ne zavarják sem az iskolakomplexumot, sem a régi pataki utcaképet.

No de ezek már olyan részletkérdések, amikre felesleges kitérni. Hiszen ... no nincsenek nagyon vérmes reményeim. De ha Patak vitorláját mostanában kedvező szelek dagasztják – hát legyetek merészek! Akarjatok, csináljatok valami nagyszabásút is. Az „infrastruktúra”: a vízvezeték, az aszfaltjárda, stb. már megvan.

És mit magyarázom? Ha Patak valóban országos jelentőségű kultúrközponttá lenne – akkor az visszahatna a pataki turisztikára is. Hiszen valaha Háromhutában, vagy hol volt már a pataki diákoknak valami kis vityillószerű turistaházuk. Nos, az idegent is, aki Patakra vetődik, azt is tovább lehetne vinni, be az erdőbe, a várromokhoz, ki a Bodrogrközbe. Horgászversenyek, stb. – de ez már az „üzleti” rész, nem az én asztalom.

Hát íme: egy pataki diák ábrándjai... Ha más sorsa nem lesz: Kálmán majd elteszi a „többi” közé...

Suomiban majd három héten át remek szép „nyár” volt – de tegnapelőtt megint jött a hideg szél, az eső... Mégis: mindnyájatoknak szép tavaszi időket, még szebb nyarat kíván:
Pista

Helsinki, 1975. május 24.”

(A dokumentumot bevezette és közzéteszi: Egey Emese.)

Jegyzetek

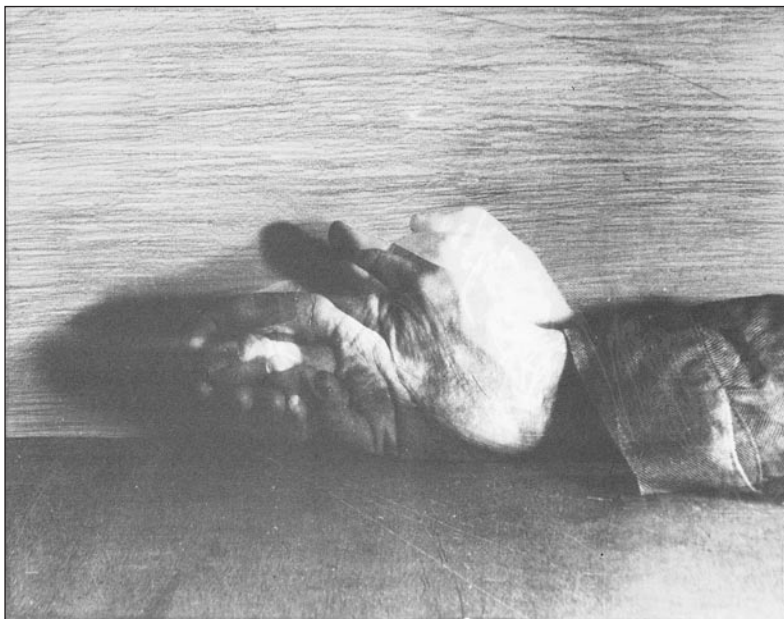
¹ Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei (a továbbiakban: SRKTGY), Analekta No. 4363. Helsinki, 1975. február 2.

² Az életútról részletesen lásd szépirodalmi igényű önéletírását: Rácz István: A Semmi partján. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991.

³ SRKTGY Analekta No. 4360. Helsinki, [é.n.], május 6.

⁴ SRKTGY Analekta No. 4364.

⁵ Az intézményről részletesen lásd: Csende Béla: Békés-Tarhos. Az első magyar állami énekiskola élettörténete (1946–1954). Békés Városi Tanács VB, 1976.

Baranyay András: Kéz